
МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1(477)(092)«18»:327(477:438)«1648/1657»

В. В. Верстюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ ЗА ГЕТЬМАНАТУ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ОЦІНЦІ М. КОСТОМАРОВА

У статті на основі аналізу праць М. Костомарова зроблено спробу висвітлити українсько-польські відносини 1648-1657 рр., а саме: функціонування дипломатичних посольств та місій; умови укладення та наслідки Зборівського (1649 р.) та Білоцерківського (1651 р.) мирних договорів для Війська Запорозького.

Ключові слова: Б. Хмельницький, козацька Україна, автономія, посольство, дипломатія, відносини, угода, договір.

Українська історична наука на сьогоднішній день має вагомі здобутки у дослідженні різних аспектів діяльності уряду Б. Хмельницького. Однак, ряд проблем, зокрема відносини з Річчю Посполитою, потребують подальшого аналізу. Одним з перших це питання порушив М. Костомаров, який все своє життя присвятив вивченню постаті Богдана Великого. Окремі аспекти теми нашої розвідки отримали висвітлення у роботах В. Антоновича [1], О. Гончар [3], М. Грушевського [6; 7], Я. Козачка [9], В. Матяк [17], Ю. Пінчука [18-20], В. Романцова [21], О. Яся [25] та інших учених.

М. Костомаров датував перші дипломатичні контакти між гетьманом Б. Хмельницьким та Річчю Посполитою березнем 1648 р. Тоді на Запорозжжі відбулися переговори з посольством коронного гетьмана М. Потоцького, під час яких козацька старшина домагалася виведення з України польських військ; усунення з полків польських командирів; «відновлення старовинних прав, дарованих польськими королями» [11, с.270; 13, с.183]. Історик не коментував ці вимоги. Лише зазначив, що Б. Хмельницький остерігався, щоб поляки не виявили його дійсні наміри; розпустив чутки, що хоче обмежити свої дії відправкою козацької делегації до короля [13, с.181].

Після перших перемог на Жовтих Водах і під Корсунем (травень 1648 р.) гетьман на початку червня відправив до Варшави посольство [13, с.213]. Воно мало домагатися скасування «Ординації» 1638 р., збільшення козацького реєстру, права самим обирати старшину, повернення православним захоплених уніатами монастирів і церков [13, с.214-215]. Уряд і сейм відхилили прохання Війська Запорозького [13,

с.245]. На думку М. Костомарова, ситуація ускладнювалася тим, що в Речі Посполитій після смерті Владислава IV наступив період міжкоролів'я, влада де-юре перебувала в руках примаса М. Лубенського та канцлера С. Оссолінського [13, с.241]. Крім того, в середовищі правлячої еліти не було одностайності щодо розв'язання української проблеми [13, с.242-245]. Канцлер С. Оссолінський та брацлавський воєвода А. Кисіль були «за примирення з козаками, переконали сенаторів та шляхту не доводити справу до великого кровопролиття» [13, с.245]. Князі В. Заславський, І. Вишневецький, О. Конєцпольський та їхні однодумці прагнули придушити повстання та знищити козацтво як стан [13, с.242].

Битва під Пилявцями (21-23 вересня 1648 р.) принесла нову перемогу українському війську над польською армією. Далі відбувся переможний похід на Галичину: облога Львова та Замостя [15, с.139]. М. Костомаров звернув увагу, що Б. Хмельницький свідомо не хотів переносити бойові дії в глибину Польщі, оскільки це могло призвести до втручання сусідніх держав [13, с.269]. Крім того, гетьман вважав, що «Русь (Україна – В.В.) зможе користуватися незалежністю та правами вільної нації, не пориваючи своїх зв'язків із королівством; ширю вірив, що Ян Казимир в якості нового польського короля задовольнить прагнення козацької України, тому сприяв його утвердженню на троні» [13, с.269].

19 листопада в український табір під Замостя прибув посланець Яна Казимира¹ «з наказом припинити війну і чекати королівських комісарів» [15, с.139]. На нашу думку, М. Костомаров тут недоречно використав словосполучення «з наказом припинити війну». Поляки були не в тому становищі, щоб диктувати свої умови Б. Хмельницькому. Гетьман насправді спочатку скликав старшинську, а потім – «чорну» ради для схвалення рішення про припинення воєнних дій, визнання влади нового польського короля та відхід з-під Замостя [24, с.114].

Підсумовуючи перебіг українсько-польських відносин за березень-листопад 1648 р., історик зазначив: «...Зв'язок, який з'єднував Україну з Польщею, був, очевидно, розірваний, але поворот виявився незавершеним» [13, с.298]. Ці слова Миколи Івановича заслуговують на особливу увагу, оскільки він тонко підмітив, що Б. Хмельницький все ще сподівався вибороти для українських земель автономію у складі Речі Посполитої.

В українській історіографії XIX ст. значне місце було відведено висвітленню переяславських переговорів Б. Хмельницького з польськими комісарами у лютому 1649 р. Як відзначив М. Маркевич, у польських дипломатів «було бажання пришилити орлу носа та кігті, обрізати йому крила» [16, с.214]. Д. Бантиш-Каменський навпаки стверджував, що саме в Переяславі королівські комісари, передавши Б. Хмельницькому гетьманські клейноди, офіційно визнали виникнення нової держави – Війська Запорозького [2, с.149]. Українська сторона вимагала збільшення реєстру до 40 тисяч, видачі Д. Чаплинського, усунення князя І. Вишневецького від військового керівництва в Польщі [2, с.149].

М. Костомаров, скориставшись описом, який залишив член польської делегації – А. М'яковський, детально проаналізував прийом польського посольства гетьманом та козацькою старшиною [13, с.303-315]. У розмові з А. Киселем, який представляв інтереси Речі Посполитої, Б. Хмельницький вперше сформулював мету своєї боротьби – «відірвати від ляхів усю Русь і Україну, звільнити з лядської неволі народ весь руський» [15, с.141]. При цьому дослідник вказав на державницькі наміри провідника українського народу, який розглядав Україну як «князівство наше по Холм, по Львів та Галич» [13, с.309].

¹ Королівський секретар Я. Смяровський (Див.: Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 pp.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 98).

Переговори показали відсутність умов для політичного компромісу. Б. Хмельницький рішуче відхилив запропоновані польською стороною умови договору (збільшення реєстру до 15-20 тисяч, наділення гетьмана новими землями, дозвіл козакам іти походом на татар і турків) [15, с.141]. Крім того, польська еліта не хотіла мирним шляхом врегулювати українську проблему [15, с.141].

Запеклі бої під Збаражем та Зборовом влітку 1649 р., внаслідок підступних дій кримського хана Іслам-Гірея III, закінчилися підписанням Зборівського договору (серпень 1649 р.). Він передбачав автономний статус Гетьманщини в складі Речі Посполитої в межах Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств з 40-тисячним козацьким реєстром, забезпечення прав православної церкви, соціально-політичних інтересів української шляхти та старшини за ігнорування вимог поспільства [13, с.371-373].

Судячи з посилань у четвертому виданні монографії «Богдан Хмельницький» (1884 р.), історик для характеристики перебуту та наслідків Збаразько-Зборівської кампанії літа 1649 р. використав матеріали з бібліотеки Осолінських, справи з Московського архіву закордонних справ, «Акти ЮЗР», додатки документів з «Історії Малої Росії» Д. Бантиш-Каменського [13, с.327-330]. Він значно розширив джерельну базу, порівняно з первісним варіантом роботи, який було видано в 1857 р.

М. Костомаров стверджував, що наприкінці жовтня 1649 р. король призначив до Б. Хмельницького комісарів на чолі з київським воєводою А. Киселем для «вляштування справ в Україні відповідно до умов Зборівського договору» [13, с.398]. На думку вченого, основним питанням, навколо якого розгорілася суперечка, було повернення шляхти в її маєтки. Для розгляду цієї проблеми в Житомир зібрався шляхетський сеймик, куди гетьман послав своїх представників і просив А. Киселя сприяти, щоб шляхта не поспішала зі вступом до маєтків до закінчення складання козацького реєстру [13, с.398]. В той же час, київський воєвода вимагав «скоріше впустити дворянство» [13, с.398].

Особливу увагу М. Костомаров приділив сейму, що відбувся у Варшаві в першій декаді січня 1650 р. Він мав затвердити українсько-польські домовленості, яких було досягнуто під Зборовом у серпні 1649 р. [13, с.388-389]. Історик вказав на тертя, які традиційно мали місце між «шляхетством польської Корони та шляхетством Великого князівства Литовського» [13, с.388]. Посли від литовських воєводств не хотіли «нести на собі тягар війни» [13, с.388]. Українське посольство на чолі з М. Нестеренком та київський митрополит С. Косів представляли інтереси Війська Запорозького [13, с.392].

Щодо самої ратифікації сеймом положень Зборівського договору, то М. Костомаров обмежився коротким коментарем: «Його було затверджено після загального галасу» [13, с.392]. Історик детальніше описав конфлікт, який розгорівся в конфесійній сфері. Римо-католицькі єпископи заявили, що вони «не будуть сидіти поруч із схизматиком» [13, с.393]. С. Косів відмовився від сенаторського крісла, щоб не зривати роботу сейму. Не наполягав він і на скасуванні церковної унії [13, с.394]. Правда, 12 січня король видав «Апробацію», яка повертала у відання київського митрополита Луцьку, Холмську, Перемишльську та Вітебську єпархії, гарантувала майнові права православної церкви [13, с.394].

У другій декаді березня 1650 р. Б. Хмельницький у Києві провів розширену старшинську раду. На ній також був присутній київський воєвода А. Кисіль [15, с.146]. М. Костомаров вперше в історіографії показав складність перемовин: частина радикально налаштованих старшин виступила проти допуску шляхти до маєтків і відновлення старих порядків, а «випищики навіть підняли бунт» [15, с.146]. Правда, гетьман вчасно звияв рішучих заходів і його було придушено [15, с.146].

Історик відзначив, що воєвода діяв двосудупно. З одного боку, він підтримував клопотання Б. Хмельницького про те, щоб тимчасово не збирати подимне, не направляти коронне військо у прикордонні землі, обмежити на деякий час повернення панів у їх маєтки. А, з іншого боку, А. Кисіль писав Яну Казимиру, що потрібно «взятися до зброї та готуватися до війни» [13, с.407-408].

Впродовж 1650 р. король та уряд Речі Посполитої намагалися розірвати українсько-кримський союз. Як стверджував М. Костомаров, саме для цього Польща направила до Бахчисарая шляхтича Бечинського, який «мав спрямувати татарські орди на Москву» [13, с.420]. Посол у розмові з Іслам-Гіреєм III зазначив, що «гроші, які поляки заборгували хану, вже в Кам'яні» [13, с.419]. Водночас варшавський двір зробив спробу поліпшити свої відносини з Московією: наприкінці 1650 р. до царя Олексія Михайловича прибув посол А. Празмовський, котрий повідомив про підготовку Б. Хмельницького та Іслам-Гірея III до походу на російські землі [13, с.421]. В останньому особливо була зацікавлена кримська знать, яка прагнула розгромити Росію та приєднати «Астраханське царство» [13, с.420]. І лише з великими труднощами гетьману вдалося ухилитися від походу в Росію. Він навіть вдався до посередництва Стамбула, щоб «втихомирити татар» [13, с.421-422].

В листопаді 1650 р. Б. Хмельницький відправив посольство на сейм. В біографічному нарисі «Малоросійський гетьман Зиновій-Богдан Хмельницький» (1874 р.) М. Костомаров зазначив, що українські депутати привезли наступні «Вимоги» до короля та сенату: «по-перше, знищити унії; по-друге, щоб найвельможніші чини Польської держави затвердили під присягою Зборівський договір; по-третє, щоб чотири найзнатніші пани: Вишневецький, Конєцпольський, Любомірський і коронний обозний Калиновський – зацікавилися заручниками миру і жили в своїх українських помістях без придворних та асистенції; по-четверте, щоб руський народ не зазнавав ніяких утисків від панів як духовних, так і світських» [15, с.148]. В монографії «Богдан Хмельницький» (1884 р.) слово «вимоги» замінено на «прохання» [13, с.435]. Правда, «козацькі послы вели мову про окрему лінію для Русі» [13, с.436]. Тут мова йде про визнання державних кордонів Війська Запорозького і дослідник на цьому акцентував увагу.

Варшавський сейм, який проходив у грудні 1650 р., у категоричній формі відхилив пропозиції козацької України; ухвалив рішення збільшити чисельність як польського, так і литовського війська, розпочати підготовку до війни з Гетьманщиною [13, с.436-440]. Крім того, Річ Посполита направила послів до Папи Римського та австрійського імператора Фердинанда III просити копшти на утримання «хоробців, загартованих у битвах рубак, які сиділи без діла після завершення тридцятилітньої війни» [13, с.440].

Щоб приховати підготовку до наступу на Україну, який планувався на зиму 1651 р., а також прикрити діяльність її уряду, сейм вирішив послати на переговори з Б. Хмельницьким комісарів на чолі з А. Кисилем¹ [13, с.440-441]. Гетьман знав про справжні наміри поляків, тому на початку 1651 р. скликав генеральну раду², щоб обговорити план можливих воєнних дій. Частина старшини вважала за краще «піти на ворожу землю, примножити славу та хоробрість козаків...» [13, с.441-442]. Інша «партія» висловилися за те, щоб залишитися на місці, зміцнити кордон та чекати на підхід поляків, які «від холоду та голоду під час облоги міст гинули б

¹ М. Костомаров тут помилився. Польську комісію мав очолити не А. Кисіль, а брацлавський воєвода. Цю посаду на той час займав або В. Мишковський, або С. Лянцкоронський (Див.: Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Ksiestwa Litewskiego 1386-1795 / J. Wolff. – Krakow, 1885. – S. 7-8).

² Насправді було скликано старшинську раду.

більше, ніж від зброї» [13, с.441]. Було прийнято рішення дотримуватися оборонної тактики. Лінія, на якій мали дислокуватися українські війська, проходила «між Київським та Брацлавськими воеводствами, по Бугу» [13, с.442].

Напад польської армії на Східне Поділля в лютому 1651 р. зірвав українсько-польські переговори; дипломатичні відносини стали епізодичними [15, с.148]. Учений вірно відмітив, що польська правляча верхівка «заспокоювала і улепцувала козаків лише до тих пір, коли Польща буде в змозі скинути з себе зобов'язання Зборівського договору» [13, с.395]. Польний гетьман М. Калиновський та київський воевода А. Кисіль спробували перекласти відповідальність за початок бойових дій на брацлавського полковника Д. Нечая [13, с.447-448]. М. Костомаров вважав, що Б. Хмельницький навідріз відмовився у це вірити, звинуватив поляків у порушенні миру та розіслав універсали до населення України із закликами підніматися на збройну боротьбу [13, с.448].

Союзник Війська Запорозького – кримський хан Іслам-Грэй III – не поспішав прийти на допомогу українцям весною 1651 р., постійно підтримував контакти з польським командуванням [13, с.462, 467, 471, 476]. Крім того, він залишив поле бою під Берестечком, що призвело до оточення українського війська; затримав Б. Хмельницького [15, с.149-150].

За даних умов старшина в першій декаді липня вступила у переговори з королем, намагаючись досягти замирення на умовах Зборівського договору, але зазнала невдачі [15, с.149]. Як стверджував М. Костомаров, поляки вимагали видачі 16 старшин в якості заручників за Б. Хмельницького, його сина Тимоша та генерального писаря І. Виговського; повернення полонених жовнірів і шляхти; розірвання союзу із татарами; здачі усієї артилерії, корогів, барабанів та гетьманської булави [13, с.491]. Переговорний процес зірвався. Старшинська рада, яка обрала наказним гетьманом кальницького полковника І. Богуна, прийняла рішення прориватися з оточення [13, с.494]. Щоб приспати пильність поляків, з ними продовжували вести переговори [13, с.494].

Учений слухно вказав на хитке становище Б. Хмельницького після поразки під Берестечком, зазначив, що він «мав остерігатися не лише ворогів, але і власних підлеглих» [13, с.529]. Незважаючи на складні обставини, гетьман зумів швидко організувати оборону України: вже в другій половині липня розіслав універсали з розпорядженням полкам збиратися до Маслового Ставу [15, с.150]; віддав наказ чернігівському полковнику М. Небабі посилити залоги в містах, що знаходилися на кордоні з Великим князівством Литовським [13, с.511].

Уряд Туреччини та кримський хан обіцяли допомогу проти Польщі, але фактично залишалися бездіяльними, «надаючи можливість Потоцькому виграти час, ослабити бунтівну і непокірну Україну» [13, с.518]. М. Костомаров відзначив той факт, що багато селян і міщан на Київщині, між Південним Бугом і Дністром залишили свої домівки, пішли в ліси й почали партизанську боротьбу [13, с.523]. Крім того, полякам дошкуляли голод, холодне та дощове літо, різноманітні хвороби [13, с.510].

Бої під Білою Церквою (вересень 1651 р.) показали, що ні польська сторона, ні українська не мають сил для генерального наступу. М. Потоцький та Я. Радзивілл були вражені зап'ятым спротивом українців, усвідомлювали небезпеку затягнення бойових дій до пізньої осені (бездоріжжя, голод, відірваність від баз постачання) [13, с.533]. Як наслідок, польсько-литовське командування змушене було відновити контакти з Б. Хмельницьким [15, с.151]. Поляки наполягали на зменшенні козацького реєстру до 12 тис., звільненні шляхетських маєтностей від перебування в них козаків, розірванні союзницьких від-

носин Війська Запорозького з Кримським ханством [7, с.222]. Уряд козацької України вимагав підтвердження умов Зборівської угоди 1649 р. [13, с.535]. Замирилися ж на умовах Білоцерківського договору, який було укладено 28 вересня 1651 р. Він обмежував козацький реєстр 20 тис. осіб, причому поіменне оформлення реєстру мало завершитися до кінця поточного року. Виписки були зобов'язані повернутися до попереднього соціального стану. Козацькою територією визнавалися землі Київського воєводства, де козаки мали право жити лише в королівщинах. З Брацлавського та Чернігівського воєводств реєстрові козаки повинні були виселитися. Шляхта отримала дозвіл повернутися до своїх маєтків. Український гетьман підпорядковувався владі коронного гетьмана, позбавлявся права на міжнародні відносини з іншими державами й зобов'язувався не підтримувати контактів із Кримом. Правда, договір передбачав збереження прав і свобод православної церкви, амністію шляхтичам, котрі воювали за Україну [13, с.545-548; 5, с.343-366].

М. Костомаров, посилаючись на свідчення польського дипломата С. Маховського, який брав безпосередню участь в українсько-польських переговорах під Білою Церквою, звернув увагу на зростання політичного впливу І. Виговського на початку 50-х рр. XVII ст. [13, с.535-536]. На думку дослідника, поєднання енергії, організаторських та військових здібностей, величезного авторитету Б. Хмельницького та політичного, правового досвіду, дипломатичної майстерності генерального писаря забезпечувало сприятливі можливості для успішної реалізації складних завдань як внутрішньої, так і зовнішньої політики [13, с.536].

Щодо Білоцерківського миру, то він «став новим джерелом розбрату» [13, с.552]. Його умови викликали гостре невдоволення в різних прошарках українського народу. Взимку 1652 р. польський сейм відмовився від ратифікації угоди, а через це Б. Хмельницький мав право вважати її недійсною [13, с.561]. Переможна для українців битва під Батогом (червень 1652 р.) дала змогу остаточно розірвати Білоцерківський договір та перекласти відповідальність за початок бойових дій на польське командування, зокрема на коронного гетьмана М. Калиновського¹, який не пропустив «Тимоша із весільними боярами» [13, с.565]. Крім того, українське військо зайняло Східне Поділля, визволило Вінницю [13, с.573].

У листах до короля, канцлера та сенаторів Б. Хмельницький наголошував на неможливості поновлення Білоцерківського договору, на чому наполягала Річ Посполита [13, с.582]. У вересні 1652 р. до гетьмана прибули польські комісари М. Зацвіліховський та З. Чорний, які передали вимоги короля розірвати союз із Кримським ханством і надіслати молодшого сина Юрія заручником до Варшави [13, с.584]. Очільник козацької України відхилив їх, погодився на поновлення статей Зборівського договору, на дотриманні якого мав присягнути Ян Казимир [13, с.585].

Наступ польських підрозділів під керівництвом С. Чарнецького на Брацлавщину в березні 1653 р. зірвав переговорний процес [15, с.153]. Спроба Б. Хмельницького у липні 1653 р. поновити його за допомогою посольства А. Ждановича зазнала невдачі: його члени опинилися у в'язниці [15, с.153]. М. Костомаров стверджував, що не допомогло і посередництво Московії, яка спробувала примирити Гетьманщину та Річ Посполиту на умовах Зборівського договору [15, с.153]. Правлячі кола Польщі вкотре вибрали силовий варіант вирішення українського питання: в серпні 1653 р. коронне військо перейшло в наступ [15, с.154].

Розпочалася Жванецька кампанія, під час якої кримський хан Іслам-Гірей III уклав з польським королем Яном Казимиром Кам'янецький до-

¹ М. Потоцький на той час вже помер.

говір. На думку М. Костомарова, це відбулося 15 грудня 1653 р. [13, с.629]. Угода передбачала виплату Річчю Посполитою т. зв. «упоминків» на користь Кримського ханства, які було заборговано ще з 1649 р. Крім великої грошової винагороди, Іслам-Г'рей III дістав від польського короля таємну згоду на те, щоб брати в ясир українців [13, с.629]. За Військом Запорозьким залишалися права, закріплені умовами Зборівського договору Криму з Польщею 1649 р., але лише в тій його частині, яка стосувалася становища реєстрових козаків [4; 13, с.630]. Ті ж статті, які гарантували автономію козацької України в складі Речі Посполитої повністю ігнорувалися [23, с.17].

Сепаратні польсько-кримські переговори під Кам'янцем та інформація про зміст Кам'янецького договору підптовхнули Б. Хмельницького та його оточення до зближення з Московією [15, с.155]. Дипломатичні відносини з Польщею на тривалий час припинилися. М. Костомаров стверджував, що їх було поновлено аж в жовтні 1655 р.¹ Ініціатором виступив Ян Казимир, оскільки «пестирична війна з українцями, інтервенція Швеції поставили під загрозу існування польської нації» [13, с.695]. Посол С. Лубовицький запропонував гетьману повернутися у підданство Польщі, обіцяв від імені короля «підтвердження старовинних козацьких прав та привілеїв» [13, с.696]. Б. Хмельницький заявив, що Військо Запорозьке стане союзником Речі Посполитої та почне воювати проти її ворогів за умови визнання за козаками «цілої Русі по Володимир, Львів, Ярослав і Перемишль» [13, с.699]. Крім того, король та представники від шляхти на сеймі мали визнати «руський народ вільним, як це десять років тому зробив іспанський король щодо голландців» [13, с.699].

Історик звернув увагу на те, що гетьман, з одного боку, виявляв твердість у принципових питаннях, які були пов'язані з визнанням Польщею самостійності козацької України. З іншого боку, за словами Миколи Івановича, українське військо восени 1655 р. пішло з-під Львова і цим показало «схильність до примирення з поляками» [13, с.700].

В інтерпретації М. Костомарова останнім акордом в українсько-польських відносинах за гетьманату Б. Хмельницького стало посольство волинського каштеляна С. Беневського, якого король направив до Чигирини в квітні 1657 р. [13, с.718]. Дослідник зазначив, що гетьман погодився його прийняти «лише під тиском австрійського імператора» [8, с.578; 10, с.12-25; 13, с.712]. Переговори зайшли у глухий кут або взагалі не відбулися², оскільки Ян Казимир вимагав, щоб Військо Запорозьке розірвало союз із Швецією та Трансильванією та надіслало 10 тис. козаків для захисту Польщі [13, с.733]. Крім того, не було чітко визначено західні кордони України [13, с.735].

Слід наголосити на тому, що українсько-польські відносини 1655-1657 рр. учений висвітлив схематично та розпливчато. Можливо, йому бракувало джерельної бази. Можливо, він свідомо не приділив їм належної уваги, адже після Переяславської ради 1654 р. у гетьмана «ослабла ідея федеративного союзу з Польщею» [12, с.5; 14, с.2].

¹ Насправді польський король Ян Казимир звернувся з універсалом до Війська Запорозького ще в травні 1655 р. У ньому він обіцяв амністію, надання козакам «шляхетських вольностей та прерогатив», переведення селян і міщан на виплату меншого чиншу (Див.: Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 299).

² М. Костомаров заплутано подав інформацію про посольство С. Беневського; стверджував, що польський дипломат двічі (в квітні та в червні 1657 р.) намагався нав'язати козацькій Україні союз із Річчю Посполитою.

Отже, М. Костомаров, використавши солідну джерельну базу, спромігся відтворити цілісну картину українсько-польських відносин за гетьманату Б. Хмельницького. Він висловив слушну думку, що переломним моментом для них став початок 1649 рр., коли в гетьмана та його оточення утвердився погляд на контрольовані Військом Запорозьким терени України, як на автономне політичне утворення у складі Речі Посполитої. Учений приділив особливу увагу аналізу подій, що передували укладенню Зборівського (18 серпня 1649 р.) та Білоцерківського (28 вересня 1651 р.) договорів; з'ясував ставлення еліти Речі Посполитої та різних пропарків українського народу до цих угод. Крім того, дослідник показав розрив українсько-польських відносин, який розпочався з грудня 1653 р. (після укладення Кам'янецького договору між Польщею та Кримським ханством – В. В.) і тривав аж до середини 1655 р.; відзначив, що контакти між Варшавою та Чигирином пролягали другою половиною 1655 – першої половиною 1657 рр. не відзначалися особливою активністю.

Список використаних джерел:

1. Антонович В.Б. Н.И. Костомаров как историк / В.Б. Антонович // Киевская Старина. – 1885. – №5. – С. 26-34.
2. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства / Д.Н. Бантыш-Каменский. – К. : Час, 1993. – 656 с.
3. Гончар О. Образ Миколи Костомарова в сучасному українському історіописанні / О. Гончар // Академічні й доакадемічні образи української історіографії : колективна монографія / відп. ред. та керівник авт. колективу О.А. Удод. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 573-617.
4. Горобець В.М. Кам'янецький договір 1653 р. [Електронний ресурс] / В.М. Горобець // Енциклопедія історії України / редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2007. – Т. 4: Ка-Ком. – 528 с. : іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Камуанецьк_договір_1653
5. Грушевський М. Історія України-Руси : у 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 9: Роки 1650-1654. – Кн. 1: (Хмельниччини роки 1650-1653). – 869 с.
6. Грушевський М. Костомаров і новітня історія України. В сорокові роковини / М. Грушевський // Український історик. – 1984. – №1-4 (81-84). Рік XXI. – С. 148-170.
7. Грушевський М. Українська історіографія і Микола Костомаров: (пам'яті М. Костомарова в двадцять п'яти роковини його смерті, помер 7.IV.1885) / М. Грушевський // Літературно-науковий вістник. – Т. 50. – №5. – С. 209-225.
8. Документи Богдана Хмельницького / [упорядники І. Крип'якевич, І. Бутич]. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1961. – 740 с.
9. Козачок Я. Панорама і характер: Ретро- і перспектива в національному концепті Миколи Костомарова / Я. Козачок // Київська старовина. – 2006. – №5. – С. 28-35.
10. Кордуба М.М. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею / М.М. Кордуба // ЗНТШ. – Львів, 1908. – Т. 84. – С. 1-32.
11. Костомаров Н. Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России / Н. Костомаров // Отечественные записки. – 1857. – Т. 110. – Кн. 1. – С. 200-290.
12. Костомаров Н. Гетьманство Выговского / Н. Костомаров // Основа. – 1861. – Кн. 4. – С. 1-66.
13. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования : в 17 т. / Н.И. Костомаров ; ред. и сост. С. Угловский и др. – М. : Изд-во «Чарли», 1994. – Т. 2: Богдан Хмельницкий: Материалы и исследования. – 768 с.
14. Костомаров Н.И. Мазеницы / Н.И. Костомаров // Русская мысль. – 1884. – №1. – С. 1-33.
15. Костомаров М.І. Малоросійський гетьман Зіновій-Богдан Хмельницький / М.І. Костомаров // Галерея портретів: Біогр. Нариси : для серед. та ст. шк.

- віку / [упоряд. і перед. В.О. Замлинського] ; пер. з рос. М.М. Ілляш ; худож. С.К. Семендяєв. – К. : Веселка, 1993. – С. 124-162.
16. Маркевич Н. История Малороссии : в 5 т. / Н. Маркевич. – М. : Изд. книгопродавца О.И. Хрусталева ; в тип. А. Семена при Имп. Медико-Хирургической Академии, 1842. – 387, X с.
  17. Матях В.М. Держава Богдана Хмельницького: історіографічна ретроспектива проблеми / В.М. Матях // Богдан Хмельницький та його доба : матеріали Міжнародної наукової конференції присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24-25 жовтня 1995 р.). – К. : Інститут історії України НАН України, 1996. – С. 148-156.
  18. Пинчук Ю.А. Исторические взгляды Н.И. Костомарова (Критический очерк) / Ю.А. Пинчук. – К. : Наукова думка, 1984. – 191 с.
  19. Пінчук Ю.А. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації / Ю.А. Пінчук. – К., 2009. – 306 с.
  20. Пінчук Ю.А. Микола Іванович Костомаров / Ю.А. Пінчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 232 с.
  21. Романцов В.М. Становлення козацької держави у добу Національно-визвольної війни (проблема в українській історіографії 40-х рр. XIX ст. – початку XX ст.) : монографія. / В.М. Романцов. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – 284 с.
  22. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.
  23. Степанков В.С. Жванецька кампанія Б. Хмельницького: витоки, хід, політичні наслідки (серпень – грудень 1653 року) / В.С. Степанков // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський, 1996 – Т. 2. – С. 5-20.
  24. Томашівський С. Перший похід Богдана Хмельницького в Галичину: два місяці української політики 1648 р. / С. Томашівський. – Л., 1914 – 136 с.
  25. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постагі українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.) : монографія : у 2 ч. / О. Ясь ; за ред. В.А. Смолія. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2014. – Ч. 1. – 587 с.

On the basis of M. Kostomarov's works the article attempts to highlight Ukrainian-Polish relations in 1648-1657, mainly the functioning of diplomatic embassies and missions, conditions and consequences of Zboriv Treaty (1649) and Bila Tserkva Treaty (1651) for Zaporizhian Host.

Key words: Bohdan Khmelnytsky, Cossack Ukraine, autonomy, embassy, diplomacy, relations, agreement.

Отримано: 25.10.2016 р.